

Fiskeren og fengselsfuglen.

Om lokal kunnskap og skole ved kysten.

Av Edmund Edvardsen

Innledning.

Jeg skal i dette faglige essayet ta utgangspunkt i det klassiske skillet mellom samfunnsmessig *produksjon* og *reproduksjon*. Dette er et begrepsmessig skille av relativt ny dato. Distinksjonen hadde ikke noe poeng i riktig gamle dager. Det kan vi se i ettertid. Vi kan se at reproduksjon og produksjon var to sider ved samme sak.

I dag vil vi se på reproduksjonen som en egen sak. Dens mest iøynefallende oppgave er å sette påtroppende generasjoner inn i våre forestillinger om det foreliggende og det kommende samfunnet. Også produksjonen vil vi se som en separat sak: dens oppgave er å holde det foreliggende samfunnet ved like og å forstå de nødvendige endringer som vil gjøre dette samfunnet til et (enda) bedre samfunn.

I et førmoderne samfunn med liten arbeidsdeling og relativt homogen kultur, lå det til rette for at det lokale kollektivet (familien, nettverket, stedet) tok hand om kommende generasjon, hevder Lundgren (1986:34). De unge havnet umiddelbart i det foreliggende samfunnet. Reproduksjonen skjedde naturlig gjennom lek og ved tidlig integrasjon i produksjonen. Slik fikk nykommerne kulturen og det aktuelle meningsuniverset på kjøpet, uten noe særskilt arrangement. Sosiologer ville snakke om de unges funksjonelle, strukturelle og normative integrasjon.

I det moderne samfunnet, derimot, yngler arbeidsdelinga. Reproduksjonen kan ikke lenger ivaretas gjennom de unges stegvise integrasjon i en stedlig produksjon som gir seg av naturvilkårene. Eller slik sagt: skolen inntar stedets plass og blir stedfortredende.

Ved institusjonalisering av reproduksjonen oppstår behovet for å sette tekster i stedet for kontekster. På lignende vis som skolen blir stedfortredende, blir teksten kontekstfortredende. Lundgren (1986:36) formulerer seg slik:

”...I det ögonblick produktion och reproduktion skiljs från varandra, uppkommer *textproblemet*. Ting och processer måste språklig benämnas och fästas i skrifter och bilder, dvs *texter för pedagogikk* måste tilskapas...”

Produksjonens *kontekst-pedagogikk* (eller *kontekstuell pedagogikk*), forklarer Lundgren, byttes ut med *tekst-pedagogikk* (eller *tekstuell pedagogikk*), som følge av at den lokale verden ikke lenger er for handa.

Overgangen fra *livets skole* til *skole* som reproduksjonens primærmiljø har skjedd over lang tid. I essayet vil jeg spesielt oppholde meg i et nordnorsk

kystmiljø på 1950-tallet, altså i en tid og et miljø hvor produksjonen lokalt enda hevdes som lære- og værested, men hvor skolen samtidig tilbyr ”lysneende framtider” (Frykman 1998) og veier (klassereiser) til andre levebrød.

Sted og tid.

1950-tallets fiskevær på Troms-kysten hadde ikke det samtidige bysamfunnets preg av økende arbeidsdeling og parallelle virkeligheter. Virksomheter, årsrytme og livsrytme i kystbygda var lik for de fleste, en kunne gjenkjenne sitt eget i naboens.

Jeg vokste opp og kom til verden i et av disse fiskeværene¹. Å komme til verden, i et fiskevær og andre steder, er en slags gjensidig fødsel *etter* selve fødselen, der en bestemt verden og nykommeren så å si ”springer ut” sammen. I fiskeværrets bestemte verden skjedde dette på *sin* måte.

Vi befinner oss, i mitt eksempel, på et sted med 250 kystboere med smått og stort. Bygdeveien strekke seg i slakke kurver rundt en vik, fra ”ute på Neset” til ”borte i Gårn”, med en avstikker til ”oppe i Myra”. ”Borte i Gårn” bor en handfull naboer, ”oppe i Myra” ikke så mange, mens de fleste hus i grenda, og sentrum, ligger på vikas vestsida. Vika er mot sør rammet inn av en buet fjellrekke, opp mot tusen meters høyde, men på ærbødig avstand fra bebyggelsen.² Mellom fjære og fjell er det plass til både moer, moltemyrer, rabber, hauger, skogslir, elver og tre fiskevann.

Våningshus, fjøs, sommerfjøs, sjåer, torvesjåer, utedo og naust er ikke tilfeldig kastet ut over markene. Til en viss grad er grenda ordnet i nivåer. Naustenes plass er i fjæresonen, ved flomålet. De har sin hoveddør vendt mot sjøen. Ovenfor naustene stryker bygdeveien tett forbi. På neste nivå, ovenfor bygdeveien, ligger våningshusene som gårdenes sentra. De har gjerne en sjå som tilføyelse. Et lite trinn opp ligger fjøsene med sine tre dører, fraukjellerens dør som vender mot markene, låvedøra (og lemrøa) som tar imot tørrhøy om sommeren og fjøsdøra som er i daglig bruk, bortsett fra i sommerfjøsida. Fjøsene har ofte en utedo på si. Torvesjåenes plass er der hvor det er praktisk å stikke torv, i noen tilfeller innenfor utmarksgjerdet.³

Øverst, så vidt innenfor utmarksgjerdet, er sommerfjøsene plass. Mens naustenes hoveddør er sjøvendt, er fjøsene dører vendt mot inn- og utmark. Dørene tøyer seg symbolsk mot og føyer seg praktisk etter de virksomheter og de ressurser på land og hav som livsformas selvforvaltning bunner i.

Stedet har også to fiskebruk, det ene mer ragende enn det andre. Det ruver mer med sine to brygger, butikk, egnerbuer, kaiskur, oljetank, lysmotorhus, garnhjeller, fiskehjeller og flaggstang i bryggerøstet. Av andre større bygninger

¹ Se også essayet ”Båt?” (Edvardsen 1997) og *Boston* (Edvardsen 2003), en oppvekstroman fra kystmiljø på 1950-60-tallet..

² Soldagen er 18. februar. Da gløtter sola inn de første vinduene i grenda. Men streifet sola Grindvedhaugen en dag eller to tidligere, var unger der på ski for å hilse den takk for sist.

³ På langs av bygdas vestsida løper en rabb på nivået mellom fjøsene og sommerfjøsene. Bak rabben ligger en stripe torvemyrer, noe som har forenklet torvingen for noen av gårdene.

finnes bare to, bedehuset og skolen. Bygda har også post og telefon, i en vanlig bolig med telefonsentral i kjøkkenkråa og posthulle i gangen. De færreste hus har på dette tidspunkt innlagt vann. Ingen har strøm, bortsett fra det store fiskebruket med sin lysmotor. Derfra går forresten en strømførende ledning til bedehuset.

Av rullende firehjulinger finnes bare en traktor, den ene fiskekjøperens lastebil og noen barnevogner. Ellers triller folk med trillebør, tohjulsvogner og de første sykklene etter grusveien.⁴

Og på sjøen drar båtene til og fra fiskefeltene under heimefiskesesongene vinter (torskefiske) og høst (linefiske). Senvinteren og våren er de fleste båtene borte, først til Lofoten, deretter til Finnmark. I mai-juni er mannfolkene heime igjen, mens kvinnfolkene har vært der hele tida med sitt stell av alt som stelles må, hus, småunger, gamle, naboskap og krettur. Mannfolkene kommer tids nok heim til å spre gjødsel utover teigene, gjøre vårpuss på båt, bruk og hus, tids nok til torving og feiring av St. Hans med bål i Haugene.

Jeg aner lydene, synene og luktene av fiskeværrets sommerstemninger: den stramme eimen fra et tjærebredd kaidekke, dufta av en tjærebredd spissbåt, stanken fra utedoene, spesielt på varme dager, godlukta fra nyvaskede fjøsrom hvor det spilles Monopol på regnværs søndager, angen fra nyslåtte urtemarker, luftninger fra hesjer på tørk. Jeg aner nærværet fra et sommerfjøs jeg passerte ved sekstida en solmorgen på vei heim fra ørretfiske: en ku pustet og været menneske i sprekken mellom to bord. Jeg kjenner sødunsten i det lokket løftes fra en gryte nykokt sei klokka ett om natta. I det samme hører jeg måsenes oll: de gjør nå rent bord i fjæra hvor fisken nettopp ble sløyd.

Og jeg har ikke før forestilt meg sommeren før dens motsetning og velgjører, vinteren, melder seg. Da kjenner jeg straks frosten bite i nesen og neglene og merker vadmelsjakken pakket med fokksnø når jeg står i gangen. Vindrossa og jeg tar ryggtag om gangdøra, og før jeg overmannen den, hører jeg sjødraget gnukke med et lass grus og pukk i fjæra. Brilleglassenes fuktes i det jeg åpner kjøkkendøra og møter inneosen. Fra før er det prikker av fiskeblod på brilleglassene etter at jeg har stått nær sløyekarene⁵ på kaia og skåret torsketunger. Kveldens skreimølje damper allerede på ovnen.

Arbeid med ferskt slo er ingen sak. Det kan være en nytelse å stikke handa inn i buken på en nyåpnet skrei og hente ut en svær kvit lever, en rogn å ligne med en kortbukse og en magesekk på skap som Italia. Da er surstanken fra råttan guano hundre ganger verre. I den har fluene grynnet omkring og lagt makk.

Også lukta i egnerbuene, under hyselinefisket i september, kan være ram. For den som i timevis står i buone, er den stramme odøren parfyme. Her lukter penger! sier folk. Den som bare stikker nesen innom døra, merker eimen best.

⁴ Mellom gårdene er det porter på tvers av bygdeveien. Enda fins ingen gjerder på langs av veigrøftene.

⁵ Sløyekarene: 1) karene fisken lastes i når den losses fra båtene, 2) karfolkene som sløyer fisken.

Og om du bare kaster et øye inn døra og går med det samme, går du glipp av mangt. For en egnerbu er ikke kun et rom som egner seg for egnere som står umælende og krumrygget noen timer og ekspederer to-tre-fire stamper line. Nei, en egnerbu er et kulturhus i fiskeværet. Den er ikke bare arbeidets rom. Den er også fortellingas rom, spøkens og ertingas rom, revyens rom, det skjeve smilets og gapskrattens rom, dispuTTens, politikkens, sladderens og klagens rom, alvorets rom, taushetens og ettertankens rom. Samtidig som her arbeides, egnas, skjæres agn, greies linevaser, bæres linestamper til og fra, er bua et lokalt møtested nysgjerrigheten oppsøker for ikke å gå glipp av noe, hvor folkelivet benytter seg av en laglig mulighet til å summere verden opp, holde den litt ut fra seg, holde den i ære og ved like og kanskje gjøre små endringer og forestille seg en større vri på den.

Handling og kropp.

Med Merleau-Ponty (1994, 2002) kan vi si at handlinger, det å være rettet mot gjøremål innen (deler av) virksomheter, forener det psykiske og det fysiske ved kroppen. Kroppen gjør en dobbel og sament anstrengelse. Den setter i sving de fysiske bevegelser og de sinnsbevegelser oppgaven krever. Den strekker seg så langt den kan, så langt dens kyndighet, dens relevante kunnskaper og ferdigheter strekker til. Lenger kan den ikke på det aktuelle stadiet. Men når den *strekker* seg, litt ut over evne, vinner den *noe* mer enn den hadde inne. Slik avanserer den en smule hver gang.

Etter denne dynamikken lærte jeg meg i sin tid å egne line.

Jeg ble ikke satt til å egne line blott og bart for at armer og fingre trenger motoriske og finmotoriske utfordringer. Jeg skulle ikke legge snøre i kveil i en rund stamp for å få sving på utviklingen av mine motoriske ferdigheter. Jeg drev med egning, med *utøvelse*.

Hadde operasjonen vært skoledefinert som ren motorisk øvelse, hadde det som kalles line i linedrift – med sitt snøre og sine forsyn, angler og agn – vært regnet som innlagte evnedifferensierte motoriske utfordringer. Øveren skal ikke slippe for lett med bare å gjenta rytmisk den kveilende bevegelsen rundt i stampen. Det ville være nok i spesialundervisninga, men ikke for viderekomne.

For øvelsens skyld skal øveren også overkomme en eviglang rekke av tverrhengende hyssinger av cirka en halv meters lengde, såkalte forsyn, og verst av alt: med angel i enden. Den er spiss som en syl og en finmotorisk godbit i seg selv, men likevel ikke avansert nok: for på hver angel skal tres en bit sild uten at en i samme bevegelse trer angelen gjennom tommelen. Hver av sildebitene skal plasseres side om side langs den ene 180-gradersbuen på stampens innside, støttet opp mellom stampveggen og kveilen. Når raden var full, skal en begynne på nytt der en begynte for litt siden og legge en ny rad oppå den forrige, med en strimle avispapir mellom radene. Og når stampen er full, skal det hele straks gjøres i omvendt rekkefølge. For i den rene øvelse skal lina ikke til havs og fiske.

Ut av denne gjentakelsen, denne gjentatte kroppsbevegelsen på stedet hvil, skulle det kunne kroppe seg mye motorisk utvikling, bare øveren har tålmod og iver til å holde det gående.

Men hvor kommer *iveren* og *tålmodet* fra?

Tålmodet og iveren kommer fra sinnsbegelsen, fra det innblikk sjelskroppen har over den totale virksomheten egning av line hører hjemme i. Meningen kommer fra de sammenhenger linestampen står i. Meningen kommer fra egningas integrasjon i fiskeriets verden og overlater ikke den motoriske øvelsen alene med seg selv. Meningen, iveren og tålmodigheten er relasjonelle og kontekstuelle fenomener. Når øvelsen blir innestengt og alene, blir vrangviljen lett dens venn i nøden. Vrangviljen er en sinnsbevegelse som blant annet arbeider med spørsmålet om hva poenget med øvelsen er.

Litt etter litt var jeg blitt fortrolig med linestampens nettverk innen virksomheten. Som 12-14-åring og egnert av opptil fire hyselinestamper pr. dag⁶ hadde jeg allerede arbeidet i og vært vitne til disse sammenhengene i en årrekke.

Allerede som småglunt hadde jeg vært med far min med småline⁷, med uersnik⁸ senere med et par stamper kveitevad⁹ før jul, i håp om å få julekveite. Kveite fikk vi ikke, men jeg husker godt den litt rufsete morgenen jeg med sterk motvilje måtte tidlig opp og komme meg i klærne. Fra en frokost i et varmt kjøkken mor hadde fyrt opp, rodde vi spissbåten ut til skjærene og lette etter kavvelen¹⁰. I det vi rundet Neset ved Innerskjær rullet fullmånen ut fra flogene i Tromma¹¹ og fant seg en plass på himmelen. Jeg var varm av roinga og i god vigør. Jeg ville hamle opp med fars kraftige åretak, uten enda å nå han til knærne. Han skulle iallfall kjenne at også jeg tok i. Men da han la inn årene og begynte å speide etter kavvelen i månelysen, i geisleveien, kjente jeg at båten ble tungrodd. Kropps- og sinnsbevegelsen feiret likevel øyeblikket og ville der og da ikke være andre steder: snart kunne vi ha fisk i båten.

⁶ Hver stamp hadde 600 angler. 2400 angler skulle ha hver sin sildebit på kroken, og hver av dem skulle legges slik at ingen rotet det til og laget vase under setting av lina ute på feltet. I så fall fikk jeg selv greie vasen neste dag. Linesetting foregår med stor fart: som fra en mitraljøse fyker angler med sild ut av stampen gjennom linesetteren og ut i havet.

⁷ Småline settes på relativt grunt vann. Mulig fangst: småtors, steinbit, småkveite, flyndre, skate, hyse, sjøstjerne, "Hermann Jensahår", kobbetråd, slim av brennmanet osv.

⁸ Uersnik: redskap for uerfiske. Sniken er en 20-30 lang trådline med ca. en halv meters avstand mellom forsynene. Den settes loddrett på dypt vann i uerklakken (uerens sted langs en bratt egg i havet). På et tidspunkt i barndommen kunne jeg tvinne tråd til snikens forsyn. Far og jeg fisket uer som vi saltet i kvartel (liten tønne) og sendte til en gårdsadresse i Malangen/Målselv. Derfra fikk vi en viss mengde poteter i bytte.

⁹ Kveitevad er linebruk spesielt konstruert for kveitefiske: kraftig snøre, et par favns avstand mellom forsynene, lengre forsyn, kraftigere angler og store agn.

¹⁰ Kavvelen: flottør på ilen på begge endene av linesettet. Den ene enden på ilen er fast i dreggen eller steinen som forankrer lina til havbunnen. Til ilens andre ende er festet en flottør som selvsagt dupper i havflata og er merket på hvor lina er å finne. Jeg har brukt "kavvelen" som flottørbetegnelse her. Vi brukte nemlig en svær grønn glasskavvel, bundet inne i et tett nett av tykt snøre, som skulle beskytte den mot slag. Den var et rent kunstverk, av form som et enormt alkeegg. Når vi hadde satt lina og gamlingen lot kavvelen gå over rekka, sa han alltid: "skit fiske", og laget en spesiell grimase som bad havet om velvilje. Han korset seg på et vis.

¹¹ Tromma: vertikal fjellvegg på Troms-kysten (Kvaløy), månens rasteplass.

Å ro med småline.

I 12-14-årsalderen rodde¹² kompisen min og jeg om våren (april-mai) med småline på Vika og utom Nesene. Dette fisket var både en forlengelse og forstørrelse av fiskerirelatert virksomhet vi hadde drevet tidligere, ja, helt fra lek med hollabåt i badestampen i kjøkkenkråa. Et litt større hav enn badestampen (selv om fantasien gjorde osean av stampen) var hollabåttjønna. Den fyltes av vann om våren. Der kunne hollabåtene ligge fortøyd for blyanker natta over. Og vente på neste utror. Der kunne bygges fiskebruk i en laglig bukt og småbruk rundt vika. Slik ble den verden vi kjente gjentatt i Lilleputt-utgave, satt i scene av svære skikkelser ruggende omkring tjønna.

Da kompisen min og jeg noen år senere begynte å ro med småline, kunne vi bare drifte to uker av gangen. De to neste ukene gikk vi på skolen. Så kom to nye driftsuker om været passet. Men under skoleturen, om ettermiddagene og kveldene, kunne vi likevel gjøre forberedelser til neste utror. Vi kunne se til at bruket var i orden. Vi kunne skaffe agn til drifta.

Å ordne med agn var en egen avgrenset virksomhet i virksomheten. Til agn på vårsmaalina brukte vi innmaten i en art skjell vi kalte ”kuskjell”. Selve skjellene kunne ha funksjon som kuer i miniatyrgårdsdrift, hvor besetningen i tillegg kunne bestå av ”sauskjell”, ”hesteskjell”, ”kalveskjell”, ”griseskjell”, ”bauhund” og ”geitskjell”.¹³

Mens altså skjellene gikk inn i jordbruksdelen i kombinasjonen småbruk&fiske, var innmaten anvendelig i fiskeridelen.¹⁴ Jeg tror nok steinbiten likte kuskjell som lineagn pga. gjenkjennelse. Han kunne jo selv plukke skjell opp fra bunnen og knekke dem i nøtteknekkeren sin. Nå fikk han skjell på angelen servert uten naturlig innpakning.

I stedet for skjell som agn kunne vi brukt leiremakk. Det er denne makken som lager sandwienerbrød på leirebunn og som fiskere tidligere gravde opp ved fjære sjø og brukte som lineagn. Kompisen min og jeg, vi var ikke fortrolige med den¹⁵, bare med dens wienerbrød når vi vadet berrføtt på leirebunn.

Kuskjellas innmat var derimot prima vare. Vi høstet den i blikkstilte vårkvelder, på sandbunnens grunne vann, fra spissbåt. Selve skjellene var skjult i sanden, men deres munn kunne lett ses på bunnen som små åpninger.

¹² Vi brukte robåt og årer og rodde i bokstavelig forstand. Men ”å ro” betyr i fiskeværet også å ”ro fiske”, dvs. å drive fiskeri. Og det gjør en og med seil/vind og motor som drivkraft, en ”ror” med både seilbåt og motorbåt.

¹³ ”Geitskjell” har, i likhet med eksempelvis kråker og ryllik, ikke noe ”egentlig” navn som den selv kjennes ved. På restaurantbordene kalles den ”blåskjell”.

¹⁴ De tomme kuskjellene kunne, en og en, også anvendes til flyvende tallerkener: ved å bruke en spesiell kasteteknikk, kunne de fluktres i en lav bue langt ut fra land. Når de på slutten av buen miste fart, skjenet de til side og forsvant med et svupp i havet.

¹⁵ Vi var derimot fortrolige med meitemark og ørretfiske.

Den såkalte skjellpiken var konstruert for å fange dem. En stiv metallstreng var montert på enden av et skaft. Spissen på piken måtte treffe skjellmunnen med første stikk, ellers var skjellet tapt – for skjellstikkeren, ikke for seg selv. Idet munnen lukket seg med sju segl, blåste den en sandsky utover nærområdet. Traff derimot piken blink, klemte munnen også da til: skjellet kunne trekkes opp av sanden og inn i båten. Var skjellstikkeren dreven, kunne han feste to-tre skjell på piken før han tok fangsten inn.

På et par-tre ettermiddagstimer kunne to mann stikke et par hundre skjell¹⁶. Ettersom skjellene lukket seg og holdt på fuktigheten, kunne de leve en kortere tid i båten og altså utenfor sitt rette element. Men vi måtte sikre oss at de holdt seg i live til etter skoleturen, da munnmuskelen skulle kuttes med kniv og innmaten skulle snittes ut, skjæres i to og egnes på lina. Vi stengte skjellene inne i hampesekker, knyttet for tuten og plasserte sekkene langt nede i fjæra. De stod i sjøvann det meste av døgnet.

Når agnet var i sekk, måtte iveren avledes inntil skoleturen kom til en ende. Da kunne drifta tas opp igjen. Vi egnet om ettermiddagene og satte lina i settet¹⁷ tidlig på kveldsparten. Den stod i havet og bød seg fram natta over. Om morgenen var det dags å ro ut, finne kavvelen og dra bruket opp fra dypet. Denne operasjonen var døgnets høydepunkt. Spenningen ved å dra lina inn måtte fordeles likelig på begge: lina var jo kroppens forlengelse ned i havet. Fingertuppene kjente tyngden og rykkene i snøret når det var fast fisk på vei opp. Fingerspissfølelsen kunne også skille mellom fiskeslagenes karakteristiske motstand og på fiskens størrelse. Den grumme steinbiten tedde seg truende: vent bare til jeg kommer opp, truet den, så skal jeg knase mannefoten og flise opp båtrekker, tofter og ausekar! Mer forsiktig var smågjedden,¹⁸ som igjen var lett å skille fra en blytung Julius.¹⁹

Ved ett tilfelle trodde vi først at lina satt fast i bunnen. Men så begynte ”bunnen” så smått å gi etter, for etter en stund å ville til bunns igjen. Dette gjentok seg et par ganger. Vi ante vi måtte ha kveite på bruket og var i det samme satt på fiskerens mest ekstatistiske pinebenk. Vi kunne ikke være sikker på at linesnøret ville holde under basketaket, og slett ikke det tynnere forsynet. Vi bad også Forsynet om assistanse. Og såpass visste vi at vi måtte gi etter tøm om dyret koblet til kjempekraftene og ville ned igjen. Da måtte vi ikke være i veien for angler og snøre på vei ut.

¹⁶ Skjellplog, en slags trål av jern, var et redskap konstruert for sjark og for anvendelse på dypere vann.

¹⁷ ”Settet”: et linesett er et langstrakt profilert sted langs havbunnen hvor erfaringen har vist at en kan få fisk av et bestemt slag eller av et bestemt sortiment. Kompisen min og jeg fikk etter hvert erfaringer med hvilke sett som gav best fangst. Det tjente også saken å veksle mellom settene og gjøre forsøk på nye steder. Når vi arbeidet etter slike prinsipper, gjorde vi som fiskere flest.

¹⁸ Smågjedd: lokalt uttrykk for småtorsk.

¹⁹ En Julius: fars uttrykk for en ordentlig stortorsk med bukkeskjegg under haka.

Etter en intens kamp var kleppen²⁰ i kveita og hun over rekka. Spissbåten var to-og-en-halv-roms. Kveitedyret tok det ene rommet og vippet med sporden en åre over bord. Men vi hadde den. Vi hadde noe til sjøvær²¹ å vise fram.

To haner landet farkosten i fjæra den formiddagen. Som vanlig var et par småstriker på pletten når båter kom fra feltet. Men med ryktet om varpet og kveitekroppen blinkende i sola, brunspraglet på den ene sida, kvit på den andre, var snart en betydelig klikk voksne mannfolk møtt opp. Jenter var også kommet ned fra bygdeveien, kledd i lette kjoler en sånn fin dag. Kompisen min og jeg løftet kveita opp og det ble tatt bilde.

- Dem har ”hall”, gutan, flirte mannfolkene og stakk magen ut i lufta. Skal tru kor dem hente det, hahaha! Du verden førr en pæn fesk, sa dem.

Den formiddagen leverte vi på bruket, og mottok seddel for 103 kilo assortert fisk, overveiende smågjedd og steinbit – samt en kveiteskrott på fjorten kilo. Med høy kilopris veide den også tungt i lotten.

På en sesong kunne vi gjøre et betydelig antall sjøvær og utløse en god lott. Den kunne legges til egnerpengene fra forrige høst og høsten før det, fortjenesten av vinterens tungeskjæring, lønn for arbeid med omlegging av saltfisk, tørrfiskearbeid på hjellene, lossing av isbåt og så videre. Til sammen ble det en betydelig sum, inntjent ved arbeid. Nok til en blå herresykkel, et par ski og et par skøyter, et armbandsur, ei søndagsskjorte, ei olabukse eller to, et lite pianotrekkspill, mest for låtens og fantasiens skyld, og for Drømmen om Elin.

Den fenomenologiske kroppen.

Den fenomenologiske kroppen er verden i kroppet versjon, verden slik kroppen persiperer den, mitt levde livs verden, på godt og vondt. Hvordan har jeg kommet til å kroppe meg slik?

Det sosialt og kulturelt orienterte svaret er: gjennom samspill og friksjon med *Den Andre*, ved forhandling, imitasjon, underkastelse, dominans osv. For den Andre fins i mange skikkelser. Og jeg som *den andres* Andre fins i mange skikkelser. De betydningsfulle Andre er de, mitt livs nærmeste, som mer enn de perifere Andre, *preger* meg, mot og med min vilje. Jeg bærer dem med meg som kroppsliggjorte heftelser, til gagn og til skade. Andre bærer meg med seg.

Det materielt og kulturelt orienterte svaret er: gjennom samspill og friksjon med *Det Andre*. Jeg bærer med meg naturen, landskapet, materiellet, redskapene, oppveksten.

Begge typer samspill og friksjoner var i rikelig monn representert i min barndoms erfaringer med smålinedrift. Litt etter litt fikk jeg, ved å *gjøre*, blikk for smålinedrift som en av driftsformene i fiskeværet. Og for å få overblikk over helheten i denne driftsforma, måtte jeg få innblikk i den fra flere gjøre-steder,

²⁰ Redskap for å huke fisk inn i båten. På grunn av det fenomen vi kaller oppdrift, blir fisken tyngre i det den løftes fra sjøvannet opp i lufta til mennesket. Er den stor og sitter løst på kroken, faller den lett av i denne fasen.

²¹ Sjøværet angår fangstens beskaftenhet og mengde den aktuelle utroren, ikke været på sjøen den dagen.

fra flere steder å se fra, fra flere ulike ”her”, og jeg måtte forflytte meg inntil helheten ble her-værende i hvert eneste av virksomhetens gjøremål, enten det dreide seg om å knoppe angler²², å sette opp line²³, å stikke skjell, å skjære agn, å egne line, å sette line, å veksle mellom flere linesett, å dra line, å gjøre til fangsten²⁴, levere fangsten, fordele lotten, klave line²⁵, osv. Da hadde jeg grep om deloperasjonene i smålinedrift og begrep om helheten i den. Og hadde jeg begrep om smålinedrift, var jeg på god vei til å ha forstand på linedrift i større skala og fiskeri som livsform.

Med andre ord: den fysiske kroppen er alltid henvist til et ”her”²⁶ og kan ved forflytning innen en virksomhets univers erfare og erkjenne den helhet som innen virksomheten er allesteds ”her”-værende. Den fysiske kroppens forflytning blir en forutsetning for den fenomenologiske kroppens kyndighet. På denne måten kan vi si at den fenomenologiske kroppen overskrider den fysiske kroppen og blir dens hukommelse om hva som har vært og hva som er mulig.²⁷

Skårderud (1998:64-65) viser til Merleau-Pontys oppfatning om kroppens primære status i forhold til språket, hvor det ureflekterte kommer før det reflekterte:

”Barn lærer språk ved å bevege seg innenfor virkelige situasjoner, der berøring av gjenstander og hendelser er selve frembringelsen av erkjennelse og språk. Erkjennelse er derfor ikke en måte å få vite noe på, men må sees som den prosess verden frembringes gjennom. Ord er ikke opprinnelig et objekt i verden, men en atferd, det vil si en utvidelse av vårt kroppslige forhold til verden. Først i etterhånd kan vi konstruere abstrakte, det vil si kroppsfrie språk... Det er ikke et ”jeg” som tenker verden sammen til en helhet. Det er kroppen som åpner seg mot verden og dens emner... persepsjon er ikke en ”avbildning” av verden, men en relasjonell frambringelse. Når vi berører en gjenstand, berører vi samtidig oss selv. Enhver refleksjon er også en selvrefleksjon...”

I følge Merleau-Ponty var det ikke de to småkarenes ”jeg” som tenkte smålinedrift sammen til en helhet, for eksempel etter å ha fått den beskrevet i en pedagogisk tekst på skolen. Smålinefiskets helhet var der fra før, som kulturell kunnskap. Men guttene overtok den ikke som helhet. De overtok den som et

²² Å knoppe angler: å feste angelen til forsynet. Dette var en egen deloperasjon en kunne påta seg mot betaling pr. knopping av hundre angler.

²³ Å sette opp line: å feste forsynene med jevne mellomrom langsetter et tykkere snøre av en viss lengde.

²⁴ Sløye, fjerne innvoller, fjerne levret blod, skylle.

²⁵ Å klave line: henge lina, angel for angel, på en lineklave, med sikte på at den skal tørke og henges bort etter sesongen.

²⁶ Se bl.a. Duesund (2003: 25)

²⁷ Om gullfisker i glassbollen fortelles at for hver gang han snur seg i bollen, sier han til seg selv: ”Nei, her har jeg ikke vært” og ”her har jeg ikke vært” og ”her har jeg ikke vært” osv. Han har bare korttidsminne. I tillegg til mat og oksygen er det korttidsminnet som gjør det mulig å leve i glassbollen uten å erkjenne den. Forflytningene leverer ikke, som i folks tilfelle, innsikt om helheten, verken i tid eller rom.

forløp av berøringer med gjensidig henvisende gjenstander. Det var to småguttkropper som åpnet seg mot fiskeriet og dets emner, de berørte noen av fiskeværets gjenstander, hollabåten, angelen, snøret, årene, kniven, robåten. De opplevde egnerbuene. ”Når vi berører en gjenstand, berører vi oss selv,” skriver Skårderud. ”...Slik er det et gjensidig (dialektisk) forhold mellom vår forståelse av de gjenstander vi har laget, og vår forståelse av oss selv,” formulerer Meløe (1967: xxi).

Skoleviten

Godal (2004)²⁸ skiller mellom *kunnande* og *vitande*, hvor *vitande* refererer til ”textuell pedagogikk” (Lundgren 1986) eller det ”abstrakte kroppsfrie språket” (Skårderud 1998), mens *kunnande* refererer til kontekstuell pedagogikk eller etnopedagogikk. Og ”romleg-rørleg kunnande er kunnskap som beinveges er knytt til fysisk rørsle”, slik som kunnskapen om smålinedrift. I skolen kommer teksten i stedet for konteksten. Konteksten blir et forstyrrende moment.

”Romleg-rørleg kunnande”²⁹ står meget sterkt i 1950-årenes kystbygd. Reproduksjonen og produksjonen er fortsatt to sider av samme sak, med reproduksjonen integrert i produksjonen. Men en tvetydighet ligger i lufta, også i fiskeværet, en endring er på vei. Skolen bærer den fram. Godal (2004) skriv:

”...Det heiter at skolen gjev kunnskap, men han gjev svært lite av dette. Han gjev mest vitande. Dei mektige i lærdom har styrt slik at skilnaden på kunnskap og vitskap er tildekt. I staden for lærdom talar dei om kunnskap og meiner vitskap...Det skapar forvirring at den eigentlege kunnskapen, det romleg-rørlege kunnande, blir nedvurdert, dels sett bort frå.”

Når skjellinefiske lot seg gjennomføre for gutter i skolealder i min heimbygd i 1950-årene, hadde det sammenheng med skoletur-ordninga: fjorten dager skole og fjorten dager fri. Skoletur-ettermiddagene kunne anvendes til skjellstikking (agnforsyning) og skolefri-ukene til drift. Skoletur-ordninga var imidlertid ikke begrunnet ut fra skolens anerkjennelse av likeverdighet mellom *kunnande* og *vitande*. Begrunnelsen var at skolen dessverre verken hadde råd eller rom til å drive *vitande-skole* i alle ukene.

Skjellinefisket representerte et *kunnande* som igjen henviste til et mangfoldig univers av lokal levebrødsrelatert kunnskap. Gjennom deltakelse i hollabåttjønna, i egnerbua, på hjellene, på kaia, på vika og så videre, var det ikke refleksjon, men friksjon og integrasjon som gav tilværelsen mening. Og denne integrasjonen pekte nettopp på at tilværelse er en *til-værelse*, en framferd, en

²⁸ Godal har sammen med Eljarn gitt ut *Nordlandsbåten og Åfjordsbåten* (Eljarn og Godal 1990), et verk i fire bind.

²⁹ Fenomenologisk utlagt blir ”romleg-rørleg” (levd rom-kropp) for snevert uttrykt, ettersom det ikke bare handler om den romlige dimensjonen, men også tidsdimensjonen (levd tid-kropp) og den relasjonelle dimensjonen (levde relasjoner-kropp). Alle dimensjonene spiller med i smålinedrift-eksemplet.

levemåte basert på kunnskap og handling. Reproduksjonen inngikk i produksjonen. Eller mer folkelig sagt: øvelsen inngikk i utøvelse.

I forhold til en slik tilværelse representerte skolen handlingsfattigdom. Skoletimene var preget av til dels rigide øvelser med utspring i rigide vitenstekster, altfor ofte tvangsmessig og gledesløst gjennomført av en fysisk kropp limt til pulten og med den fenomenologiske kroppen på pinebenken.³⁰

Frykman (1998) analyserer skoleutviklinga i Sverige de siste tiårene fram mot 1990-tallet. I følge Frykman taper skolen i løpet av denne perioden grepet på sin tradisjonelle oppgave, nemlig å skape *elever* av unger, for læringsmessige formål. I 1990-årene er elevene blitt unger igjen. De ter seg i skolen som om skolen var en arena for familieliv, mens lærerne forventes å være tålmodige omsorgsarbeidere.

Dermed er skolen gått i stå som *annorlundaskola*. For dens status som skole avhenger av at den makter å skape elever fokusert på læring. Skolen er et læreset, ikke et familieforetak. Elever og lærere angår bare hverandre som delpersoner, som rolleinnhavere. Skolens særlige oppgave forutsetter at den nettopp *ikke* kan være familieorientert, lokalorientert og opptatt av relevans, aktualitet og ”hele personer”. Dens ressurs er at den *ikke* åpner seg mot omgivelsene, men holder et rigid fokus på vitande, på lærestoff og læremetoder. Skulle skolen åpne seg mot omverdenen, ville den bli innhentet av presens, av nåtid. Den har imidlertid et oppdrag på framtidas, futurums, vegne. Den skal bringe elevene forestillinger om det annorlunda, om en ”lysande framtid”, om framskrittet, om det som enda ikke er, iallfall ikke på denne sida av fjellet. Skolen lover bort sosial mobilitet og lokker med klassereiser oppover i samfunnet.

Med andre ord: rigiditeten er en ressurs som tjener læring samtidig som den skaper og nærer lengselen. Dermed produserer rigiditeten den motivasjon som trengs for å holde det gående. I tillegg sørger det tradisjonelle skole-buset³¹ for de spøkefulle oaser som i skoletimer gjør det mulig å puste ut, å riste litt løs, før begge parter disiplinert går videre i samme dur. Skulle skolen innhentes av presens, havner den i dødvanne. Og det er det (den svenske) skolen gjør fram mot årtusenskiftet. Skoleungene og ”familielivet” overtar, buset blir bråk og er ikke til å stoppe.

Frykmans analyse av annorlundaskolan er basert på et begrep om en *anonym* (men løfterik) framtid. I boka *Samfunnsaktiv skole. En skole rik på handling*

³⁰ Jeg skal imidlertid ikke underslå pinebenkens tvetydighet. I filmen *Jailhouse Rock* framførte Elvis Presley en vise der den innsatte ser fuglen i treet utenfor murene, fengselsfuglen ”want to be free, like the bird in the tree.” Fengselsmetaforen har også vært brukt om skolen. Pulten er et ”her” som tukter og ”her”-tar den fysiske kroppen, men som ikke kan nekte den fenomenologiske kroppen fengselsfuglens flukt. Av og til fløy fengselsfuglen alene ut på eventyr, husker jeg fra min tid på pulten på alle utdanningsnivå. Av og til fløy klassen i flokk. Det kunne skje når den inspirerte, ja, den besatte læreren leste en fortelling med oppdrift, eller når hun fortalte en. Av bibelhistorier minnes jeg broren i brønnen og jeg ser enda Kain snike seg vekk etter broderdrapet.

³¹ Bus: den tradisjonelle skoletimens ”tillatte” karnevalsliknende innslag, hvor den formelle makta vedlikeholdes ved å ”utfordres”, f.eks. ved fantestykker som å plassere tegnestifter på lærerens stol og liknende.

(Edvardsen 2004) fratar jeg den tradisjonelle skolen begrepet om arbeid. Det gjør jeg ved å sette ”skolearbeid” i gåseøyne.³² Elever som pusler med skolearbeid *handler* ikke. I beste fall kan de sies å ”handle” innen en separat fagamme, en øvelsesramme, hvor verden ikke er til stede i sin aktualitet, i presens og nær futurum, som i fiskeværet. Fenomenologisk sett er verden, i øvelsesrommet, bare til stede i anonym futurum. ”Skolearbeid” er øvelse, ikke utøvelse.

Jeg argumenterer i boka for barns rett til å bli sett, fortalt og bekreftet i andre rom enn rene øvelsesrom, dvs. i offentlige rom, i folkeblirket, hvor de kan bli sted- og stadfestet og komme til syne som utøvere.³³ Et mye sterkere innslag av handlingsorientert og samfunnsaktiv skole i skolen vil også etterspørre *samvirket* mellom øvelsesrommet og det utøvende rommet, slik at den konsentrerte øvelsen vinner mening fra en avanonymisert og nærliggende framtid og dermed fra nykommernes *integrasjon* i en gitt livsform.³⁴

Bare faget sløyd/handarbeid hadde en slik stilling i min skoletid.³⁵ Faget representerte ”romleg-rørleg kunnande” og matchet livsforma og bygdefolks levde liv.³⁶ Klasserommet ble under sløydskoleturen forvandlet til et annet rom. Pultene ble skiftet ut med høvlebenker. Lukta av kritt, papir og blekk ble avløst av spon- og lakkluft. Det vanlige lydbildet, av en bydende lærerstemme, av spørrende leksefortellere³⁷, av rispande splittpenner, av kropper som skifter stilling var byttet ut med lydbildet av sager, høvler, tappjern, hammere og pågående kropper i bevegelse. Den fenomenologiske og den fysiske kroppen spilte på samme lag, på lignende vis som i smålinedrift, bare med den forskjell at her, i sløydens rom, var skolen og bygda på samme parti.³⁸

Avslutning

Mens sløydrommet var åsted for ”romleg-rørleg kunnande” og dermed også hørte bygda til eller gjorde den ”her-værende”, var klasserommet for øvrig åsted for å drille inn ”vitande”. Klasserommet var annorlundarommet med sine veivisere ut av den lokale livsforma.

Kompisen min og jeg gikk begge i annorlundaskolen og tilegnet oss en del ”vitande”. Men gjennom tilegnelse av ”romleg-rørleg kunnande” blant annet

³² Se Edvardsen (2004), kapittel 6: Å være fraværende til stede.

³³ Se Edvardsen (2004), kapittel 5: Å bli sett og fortalt.

³⁴ Se Edvardsen (2004), kapittel 10: Samfunnsaktiv undervisning, Eksempel III: Skuret i Rio.

³⁵ Se Edvardsen (2004), kapittel 3: Å komme til verden.

³⁶ Det gjorde matematikken i mindre grad. På bygda gikk en fortelling om eleven som hadde ”tatt” en lærer i et regnestykke. Han hadde altså klart å gå inn i det for andre bygdefolk uforståelige. Det stod det respekt av. Bygdefolk var imidlertid kompetente i hva vi kunne kalle etnomatematikk. Logiske overveielser var et bærende element i virksomheter som fiskeri og småbruk.

³⁷ En kunne aldri være sikker på en hadde gjenfortalt skolens viten rett, dermed fikk ofte gjenfortellinga av lekser en spørrende form. Jeg minnes stumme leksegjenfortellere. Stumheten fratok dem ikke skamma. Men de unngikk kanskje lærerens ironi og de andres latter over leksegjenfortellinger på ville veier. Tause stod de ved pulten, på kanten av stupet, inntil de fikk beskjed om å sette seg.

³⁸ I rapporten ”Foreldresyn på skolen i Rødøy” (kapittel 5.3 Formingsfaget) (Eilertsen, T.V. og Solstad, K.J. (1981) får en et godt innblikk i kystbygdas positive holdning til konsentrert sløyd- og tekstilforming.

på kaia og i smålinefiske, var vi etter hvert i ferd med å bli integrert i livsforma. Et opphold på framhaldskole etter folkeskolen førte ikke til noe merkbart brudd i denne orienteringa, ettersom jeg satset på den praktiske linja, med mye sløydforming.

Da jeg etter framhaldskolen fikk plass som skårunge på en sjark og fra smålinefisket skulle ta steget over i voksent fiske, ble jeg nokså uventet rammet av kraftig sjøsyke. Jeg ”matet krabben”³⁹ og selv med min beste vilje maktet jeg ikke å gjøre arbeidet. Det ble til at jeg havnet på realskolen i byen⁴⁰ og senere, fortsatt som ”fengselsfugl”, på lærerskole og universitet.

Kompisen min overtok i meget ung alder båten etter farens død. Han ble dypt fortrolig med fiskeriets ”romleg-rørlege kunnande” og driftformen etnomatematikk. Hvis det i følge Merleau-Ponty (Duesund 2003:26) finnes to veier til mening i livet, integrasjonens og refleksjonens, ble integrasjonen hans vei. Jeg måtte prøve den andre.

Men ettersom refleksjonen, igjen i følge Merleau-Ponty, er fundert i den kroppslige verden og er bestevenn med integrasjonen i fysisk bevegelig levd liv, har nok min venn praktikeren reflektert vel så grundig som fengselsfuglen. Mens fiskeren forhandlet med havet, svedde fengselsfuglen over vannene.

Litteratur

- Duesund, L. (2003) : *Kroppen i verden* (Skapande Vetande nr.40, Linköpings universitet)
- Edvardsen, E. (1997) : *Båt?*, i Greve, A. og Nettet, S. (red.): *Filosofi i et nordlig landskap. Jakob Meløe 70 år* (Ravnetrykk nr. 12, Universitetsbiblioteket i Tromsøs skriftserie)
- Edvardsen, E. (2003) : *Boston* (Orkana forlag)
- Edvardsen, E. (2004) : *Samfunnsaktiv skole. En skole rik på handling* (Oplandske Bokforlag)
- Eilertsen, T.V. og Solstad, K.J. (1981) : *Foreldresyn på skolen i Rødøy* (Rapport 17 fra Rødøyprosjektet)
- Eljarn, G. og Godal, J. (1990) : *Nordlandsbåten og Åffjordsbåten* (Båstikka d/a, Rissa)
- Frykman, J. (1998) : *Ljusnande framtid! Skole, social mobilitet och*

³⁹ “Å mate krabben: henge over rekka og spy, med fare for å bikke over bord når båten hiver i bårerne.

⁴⁰ Etter realskolen var jeg enda ikke helt og fullt på klassereise bort fra fiskeværet. Jeg hadde hatt et hemmelig håp om å bli butikkekspeditor i bygda. Men der var det flere om beinet og en annen var før meg. Høsten etter avsluttet realskole hyrte jeg meg som eigner for en hyselinebåt. Jeg kjøpte noen tuber oljefarger og begynte å male bilder. Den høsten pendlet jeg mellom et praktisk-økonomisk-kulturelt rom (lineegning) og et poetisk-estetisk rom (gå turer i allslags vær, male, lese). Den høsten var en skjønn tid.

- Godal, J. (2004) : *kulturell identitet* (Historiska media)
: *Kunnskapen utanfor bøkene* (Dag og Tid,
29.mai 2004)
- Greve, A. og Nasset, S.
(red.) (1997) : *Filosofi i et nordlig landskap. Jakob Meløe
70 år* (Ravnetrykk nr.12, Universitetsbiblioteket i
Tromsøs skriftserie)
- Lundgren, U. (1986) : *Att organisera skolan. Om grundskolans
Organisation och ledning* (Liber)
- Meløe, J. (1967) : *Notater til en forelesningsrekke i vitenskap og
Logikk* (Stensilserie C – filosofi, nr.3, Univ. i
Tromsø)
- Merleau-Ponty, M.(1994): *Kroppens fenomenologi* (Pax)
- Merleau-Ponty, M.(2004): *Phenomenology of Perception* (Routledge)
- Presley, E. (1957) : *I want to be free (Leiber/Stoller)*(R-C-A)
- Skårderud, F. (1998) : *Idéhistorier om kroppen*, i Skårderud, F. og
Isdahl, P.J. (red.): *Kroppstanker. Kropp – kjønn –
Idéhistorie* (Universitetsforlaget)
- Skårderud, F. og
Isdahl, P.J. (red.)(1998) : *Kroppstanker. Kropp – kjønn – idéhistorie*
(Universitetsforlaget)